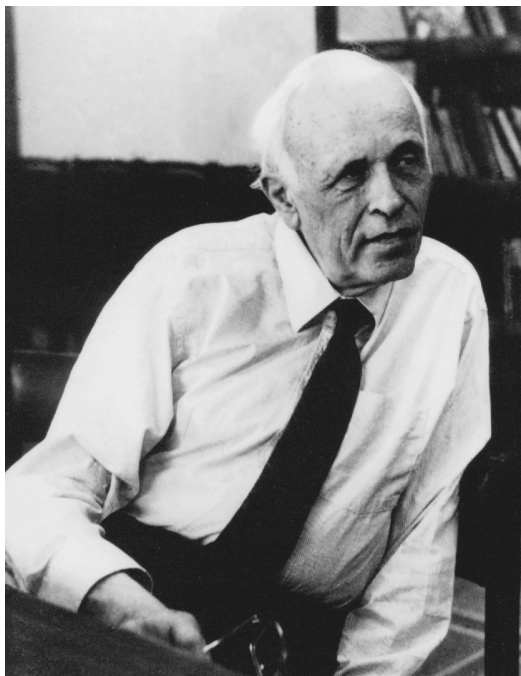

Andrej D. Sakharov

1921— 1989

Udstilling Sakharov 100-år

**Sakharov-Centret, Moskva
Dansk-Russisk Forening**

Dansk Russisk Forenings Forlag

Andrej D. Sakharov, 1921— 1989

Udstilling - Sakharov 100-år

© Sakharov-Centret i Moskva

© Dansk-Russisk Forening.

Tekst: Natalja Samover, Sakharov-Centret og Robert van Voren, Europaparlamentet.

Der er brugt uddrag fra Andrej Sakharovs erindringer og artikler.

Oversættelse og redaktion: Kim Frederichsen og Carl Erik Foverskov. Layout: Carl Erik Foverskov.

Dette hefte, som også udgives som e-bog, indeholder tekst-delen af de 24 roll-ups, der udgør udstillingen i anledning af 100-året for Andrej D. Sakharovs fødsel.

Udstillingen og indeværende publikation er muliggjort ved en bevilling fra Wisti-fonden, Folmer og Helle Wistis fond for international forståelse.

ISBN: 978-87-998558-3-4

www.dkrus.dk, drfforlag@gmail.com

Dansk Russisk Forenings Forlag

Roll-up nr. 1:

ANDREJ DMITRIEVITJ SAKHAROV — EN EPOKES PERSONLIGHED

"Min skæbne var på en måde usædvanlig (...) Ikke af falsk beskedenhed, men ud fra ønsket om at være nøjagtig, bemærker jeg, at min skæbne viste sig at være større end min personlighed. Jeg prøvede bare at være på niveau med min egen skæbne ... "

EN NY VERDEN SKABES

Andrej Dmitrievitj Sakharovs liv faldt praktisk talt sammen med den sovjetiske periode i Ruslands historie. Hans skæbne afspejlede en æra — storslået og tragisk — og Sakharov blev en personificering af de bedste sider ved den.

Den 25. oktober (7. november efter vores tidsregning) 1917 begyndte der en ny æra i Ruslands historie. Bolsjevikkerne, der greb magten under Lenins ledelse, påtog sig opgaven med fuldstændig at transformere det økonomiske, sociale og politiske system i landet. Det endelige mål blev angivet som noget i menneskehedens historie hidtil fuldstændig uset — oprettelsen af et kommunistisk samfund. Borgernes frihedsrettigheder blev ofret for at opnå dette utopiske mål. Mistede rettigheder og direkte undertrykkelse blev instrumenter for udøvelsen af den politiske magt.

I 1924, efter Lenins død, kom Josef Stalin til magten. Efter at have kæmpet med udenlandske interventioner under borgerkrigen, hungersnød, undertrykt bondeoprør, elimineret oppositionelle politiske partier og den frie presse, knust kirken, og opnået fuldstændig statslig kontrol over det sociale og kulturelle liv i landet havde det sovjetiske regime endelig stabiliseret sig. Det var begyndelsen på en mere end 60 års lang periode i Ruslands historie, der var kendetegnet ved et modsætningsforhold til resten af verden samt begrænsninger af det frie økonomiske liv og de demokratiske værdier.

Fra midten af 1930'erne var der blevet skabt et totalitært samfund i Sovjetunionen, hvor det kommunistiske parti stod i spidsen for

samfundet under ledelse af dets praktisk talt guddommelige fører. I det lukkede land, hvor indrejse var ekstremt vanskeligt og udrejse praktisk talt umuligt, udfoldede der sig en massiv politisk undertrykkelse. Alene under Den Store Terror (1937–1938), blev der ifølge nyere historiske undersøgelser arresteret mere end 1,7 millioner mennesker arresteret på grundlag af politiske anklager og mindst 725.000 blev skudt.

Omkring 10 millioner mennesker, herunder mere end 3 millioner politiske fanger, passerede igennem tvangsarbejdslejrene (GULag) i løbet af de første tre årtier af deres eksistens.

Landets materielle, økonomiske og menneskelige ressourcer blev først og fremmest anvendt til at styrke Sovjetunionens forsvarsevne p.g.a en forventet væbnet konfrontation med Vesten. De yngre generationer blev opdraget i de kommunistiske idealers ånd og til ubetinget loyalitet over for partiet og føreren.

Billedtekster:

❶ Planen for nybyggeri under den anden femårsplan 1933-1937.

❷ Demonstration til støtte for Den Røde Terror. Petrograd, 1918.

FAMILIE, BARNDOM OG UNGDOM

Under Den Store Terror var familien den eneste bastion mod statens indtrængen på alle områder af det menneskelige liv.

Andrej Dmitrievitj Sakharov blev født den 21. maj 1921 i Moskva. Hans far Dmitrij Ivanovitj Sakharov (1889-1961) var søn af en advokat og barnebarn til en præst. ❷ D.I.Sakharov underviste i fysik og var forfatter til en række populærvidenskabelige bøger og lærebøger. ❸ Moderen Jekaterina Aleksejevna Sakharova, født Sofiano (1893-1963). ❹ nedstammede fra en adelig familie, hvor mændene traditionelt havde gjort tjeneste som officerer. ❺

"Min bedstefar I. N. Sakharov var en mand med liberale holdninger (efter den tids standarder). (...) Efter 1905-revolutionen blev han redaktør for en stor kollektiv udgivelse om spørgsmålet om afskaffelse af dødsstraf. (...) Denne bog, som jeg læste allerede som barn, gjorde dybt indtryk på mig. ❶ (...) Jeg tror, at for min bedstefar var deltagelsen i arbejdet med denne bog opfyldelsen af en indre pligt og til en vis grad en handling af civil courage"

"Allerede i barndommen levede jeg i en atmosfære af anstændighed, gensidig hjælp og takt, hårdt arbejde og en betydelig arbejdsdmoral".

"Efter mine forældres ønske blev jeg i de første fem skoleår hjemmeskolet. (...) Fader gav mig lektioner i fysik og matematik. (...) Jeg forstod tingene uden at

have et stort behov for at få dem forklaret og var fascineret af muligheden for at kunne reducere hele spektret af naturlige fænomener til de forholdsvis enkle love for interaktioner mellem atomer som udtrykt ved matematiske formler. Jeg kunne dog endnu ikke sætte pris på alle finesserne ved differentiaalligninger, men jeg fornemmede det og satte pris på deres kraft. Det kan have været dette mere end noget andet tændte mit ønske om at blive fysiker. (...) Bortset fra fysik og matematik var de fag, jeg bedst kunne lide og havde lettest ved, biologi og kemi."

Udrensningerne ramte også Sakharov-familien. I 1933 blev hans fætter Je. V. Sophiano arresteret og dømt som medlem af en ulovlig kontrarevolutionær organisation. I 1934 blev onklen I. I. Sakharov arresteret på grundlag af politiske anklager og forvist til Kazan. En anden onkel K. A. Sophiano blev arresteret i 1937 og døde senere under indespærringen. Samme år blev tanten T.A. Sophiano ❷ dømt for spionage.

"Jeg har næsten aldrig hørt min far fordømme regimet direkte. Men ved en lejlighed i 1950, da han fordømte Stalin så kraftigt, at mor frygtede for hans helbred. Det kan være, at far indtil da havde undladt at udtrykke sine sande følelser for min skyld; han har måske været bekymret for, at forstå for meget

for tidligt kunne gøre det vanskeligt for mig at overleve i denne verden. Denne modvilje mod at afsløre sine tanker selv for sin egen søn kan være det bedste eksempel på, hvor hjemsøgte disse tider var”.

I 1938 tog Sakharov eksamen med udmærkelse og blev optaget på Det Fysiske Fakultet ved Moskvask Statsuniversitet. ⑩

Billedtekster:

① Udsigt over byen Arzamas i begyndelsen af det 20. århundrede. I midten af billedet Opstandelseskatedralen, hvor N.I. Sakharov var rektor.

② Oldefaderen Nikolaj Ivanovitj Sakharov var præst.

③ Bedstefaderen, generaløjtnant Aleksej Semenovitj Sophiano.

④ Bedstefaderen Ivan Nikolaevitj Sakharov.

⑤ Udgivelsen *Mod dødsstraf* (udgivet i 1906).

⑥ Faderen D.I. Sakharov.

⑦ Moderen - Je.A. Sakharova.

⑧ Andrej Sakharov som barn (1927).

⑨ Udrensedede slægtninge: Jevgenij Vladimirovitj Sophiano (skudt i Norilsk-lejren); Konstantin Alekseevitj Sophiano (døde i Kasjira-fængslet inden retssagen); Tatjana Alekseevna Sophiano og Ivan Ivanovitj Sakharov.

KRIGEN

Den største krig i menneskehedens historie førte til kolossale tab, ødelæggelse og lidelse og blev en moralsk test for alle, der var involveret i den.

Anden Verdenskrig begyndte den 1. september 1939 med Nazitysklands angreb på Polen. Den varede seks år indtil den 2. september 1945, da Tysklands sidste allierede, Japan, overgav sig.

62 lande deltog i Anden Verdenskrig, og kampene blev udkæmpet i Europa, Asien og Afrika samt på fire oceaner. I et eller andet omfang var 80% af verdens befolkning involveret i krigen. Det samlede tab udgjorde mere end 71 millioner mennesker, inklusive 46,7 millioner civile.

Den 22. juni 1941 angreb Tyskland Sovjetunionen, og Den Store Fædrelandskrig begyndte – uden historisk fortilfælde i grusomheden og omfanget af den økonomiske og demografiske skade, som de involverede lande led.

I første halvdel af krigen måtte Sovjetunionen give efter for fjenden og mistede næsten halvdelen af sit europæiske territorium. Alligevel var Sovjetunionen på trods af enorme tab og stridskræfter, der var strakt til det yderste, i stand til at undgå nederlag og, også med økonomisk støtte fra sine allierede, vende krigslykken til sin egen fordel.

Den Store Fædrelandskrig sluttede med Tysklands overgivelse den 8. maj 1945, men derefter opfyldte Sovjetunionen sine

forpligtelser over for sine allierede i krigen mod Japan og fortsatte sine militære operationer i Fjernøsten.

"Krigen var en frygtelig prøve for nationen. (...) De, der var børn, vil for altid huske deres mødres tårer over de officielle meddelelser om deres mænds død. Ønsket om fred er helt klart altovervejende i folks sind. "Alt andet end ikke endnu en krig!" er deres råb — og alligevel er krigen for mange overlevende forblevet den største oplevelse i deres liv, en oplevelse, der gendannede den stolthed og værdighed, som det daglige træk af et totalitært, bureaukratisk samfund næsten havde skåret bort. Krigen gjorde os til en nation igen. (...)

Vi troede alle — eller i det mindste håbede vi — at efterkrigstidens verden ville blive anstændig og human. Hvordan kunne det ellers være? Men i stedet syntes sovjetisk sejr kun at intensivere regimets undertrykkelse: Soldater, der vendte tilbage fra tyske krigsfangerlejre, var de første til at mærke, at skruerne strammedes. Da illusionerne blev svagere, opløstes nationen i separate atomer og smeltede væk".

FABRIKKEN

Selvom han arbejdede dybt inde i baglandet, formåede den unge fysiker at yde et personligt bidrag til den samlede sejr over fjenden. På et fabriksanlæg for produktion til forsvaret opdagede han sit talent som designer.

Ved begyndelsen af Den Store Fædrelandskrig befandt Sakharov sig som tredjeårsstuderende ved Det Fysiske Fakultet på Moskvas Statsuniversitet. På grund af dårligt helbred blev han ikke indkaldt, men fortsatte sine studier og blev i oktober 1941 sammen med sit fakultet evakueret fra Moskva til Asjgabat (Turkmenistan). Togturen tog flere uger.

"Vi tilbragte ti dage i Murom og ventede på toget. Af en eller anden grund viste disse dage sig at være meget frugtbare for mig i videnskabelig forstand — jeg læste bøger om kvantemekanik og relativitetsteori, og jeg forstod på en eller anden måde straks meget".

På det tidspunkt var studietiden ved Det Fysiske Fakultet fire år. I juli 1942 dimitterede Sakharov med hædersbevisning. Han blev tilbudt at fortsætte sine studier ved ph.d.-skolen i teoretisk fysik, men han foretrak at blive sendt på arbejde på et af anlæggene for produktion til forsvaret. I september ankom han til en patronfabrik i Uljanovsk. ②

"De store slagpresser blev betjent af kvinder, der hovedsageligt blev rekrutteret fra de omkringliggende landsbyer. De sad sammenkrøbet ved de øredøvende

maskiner time efter time i de enorme, svagt oplyste rum, med benene holdt oppe fra gulvet for at holde deres træsko væk fra det kolde gulv, der blev oversvømmet med vand og smøremidler. Deres ansigter var skjult af tørklæder, men når jeg fik et glimt af dem, kunne jeg se, at de var livløse, udmattede af træthed".

Mens han arbejdede på fabrikken, viste Sakharov sig som en talentfuld opfinder. I slutningen af 1942 udviklede han en model af en indretning til overvågning af hærningen af panserbrydende kerner i projektiler til antitankvåben. ⑤ Hans opfindelse blev sat i produktion. ③⑥ Han fortsatte designarbejdet på fabrikken og begyndte samtidig med sin første uafhængige videnskabelige forskning.

"Mens jeg arbejdede på fabrikken, skrev jeg flere artikler om teoretisk fysik og sendte dem til Moskva til bedømmelse. Disse første værker blev aldrig udgivet, men de gav mig en følelse af selvtilid, som enhver forsker har så meget brug for."

Den 10. juli 1943 giftede Sakharov sig med Klavdia Alekseevna Vikhireva, en 23-årig laboratorieassistent fra samme anlæg. ① De boede sammen i over et kvart århundrede indtil Klavdia

Alekseevnas død i 1969. I 1945 blev deres datter Tatjana født, i 1949 - datteren Ljubov og i 1957 sønnen Dmitrij.

"Der har været perioder med lykke i vores liv, nogle gange hele år, og jeg er Klava meget taknemmelig for dem."

I 1944 besluttede Sakharov sig for at vende tilbage til det videnskabelige arbejde og ph.d.-skolen. Men i krigstid, hvor hans arbejde var så tilknyttet til en virksomhed i forsvarssektoren, krævede man en anbefaling fra Videnskabernes Akademi og samtykke fra fabriksdirektøren, før at en så værdifuld specialist som Sakharov kunne forlade anlægget. ❹

Billedtekster:

❶ A.D. Sakharov og K.A. Vikhirev (1943).

❷ Et spørgeskema fra ingeniør A.D. Sakharovs personalemappe (Uljanovsk, 1942).

❸ A.D. Sakharov's patent på en opfindelse (1943).

❹ Brev fra Sovjetunionens stedfortrædende folkekommissær for rustningsindustrien til anlæggets direktør med instruktioner om at stille A.D. Sakharov til rådighed for Videnskabernes Akademi (15. december 1944).

❺ Diagram over indretningen til testning af panserbrydende kerner med en kaliber på 14,5 mm for tilstedeværelse af langsgående revner. Kernen indsættes manuelt ved punkt A, passerer gennem magnetiseringsspolen K1 og demagnetiseringsspolen K2 og stopper ved punkt B overfor magneten M forbundet med indikatorindretningens viser. En korrekt hærdet kerne demagnetiseres fuldstændigt, og der udøves ingen kræfter på magneten. Hvis der er en defekt i kernen, opstår der et magnetisk moment i den, der afbøjer indretningens viser.

❻ Copyright certifikat til A.D. Sakharov for opfindelsen (1943).

KRIGENS MORALSKE UDFORDRINGER

Den afsluttede krigs brutalitet lærte folk meget. Menne-
skerettigheder er blevet en internationalt anerkendt
værdi, men fremkomsten af atomvåben har givet men-
neskeheden en ny trussel.

Allerede under krigen i 1943 i USA in-
den for rammerne af Manhattan-projek-
tet, under ledelse af den fremragende fy-
siker Robert Oppenheimer påbegyndtes
udviklingen af en fundamentalt ny type
våben – atomvåben. Verdenskendte for-
skere var involveret i arbejdet, herunder
fysikere, der emigrerede fra Europa, på
flugt fra fascismen, Niels Bohr, Enrico
Fermi, Hans Bethe, Edward Teller, Leo
Szilard og andre.

Den første atomprøvesprængning i men-
neskehedens historie blev udført den 16.
juli 1945 i ørkenen i staten New Mexico.
Den 6. og 9. august samme år blev atom-
bomber kastet over de japanske byer
Hiroshima og Nagasaki. Vurderinger af
dødstallet som direkte følge af bombe-
eksplosionerne varierer fra 70.000 til
80.000 mennesker, ved årets udgang var
det samlede antal dødsfald som følge af
sår og konsekvenserne af strålingsskader
ca. 166.000 mennesker, og antallet fort-
satte med at stige. Det overvældende fler-
tal af de dræbte og sårede var civile. ④

Fremkomsten af et nyt masseødelæggelses-
våben uden fortilfælde i graden af grusom-
hed blev afgørende for dannelsen af den
politiske virkelighed i efterkrigsverdenen.

Af ikke mindre betydning var Nürnberg-
retssagen, der fandt sted i Tyskland i
1945-1946 – de sejrende magters retssag
over de politiske og militære ledere af det
nazistiske rige. ② Under denne proces
blev de mest forfærdelige manifestationer
af nazismen, der stred mod de mest ele-
mentære menneskerettigheder, fordømt;
angrebskirg, folkedrab som en del af en
statsideologi, massakrer og slaveri mod
civile i de besatte områder, umenneskelig
behandling af krigsfanger og oprettelsen
af "dødsfabrikker" til masseødelæggelse
af mennesker. ① Nazipartiet, der styrede
Tyskland under ledelse af Hitler, blev
fordømt som en kriminel organisation.

Retssagen mod den tyske nazisme blev
ikke en moralsk retssag mod totalitaris-
men som helhed, men det vigtigste resul-
tat af forståelsen af følgerne af 2. ver-
denskrig var vedtagelsen i FN's General-
forsamling den 10. december 1948 af den
universelle erklæring om menneskeret-
tigheder – det grundlæggende internatio-
nale dokument, der definerer de grund-
læggende menneskerettigheder, som FNs
medlemslande skal stræbe efter at over-
holde. ③ Sovjetunionen undlod at
stemme.

Billedtekster:

❶ En gruppe jøder før de blev sendt til en koncentrationslejr (Warszawa, 1943).

❷ Nürnberg-processen. I første række er de nazistiske kriminelle: Hermann Göring, Rudolf Hess, Joachim von Ribbentrop, Wilhelm Keitel. 1945-1946.

❸ Verdenserklæringen om menneskerettigheder (1948).

❹ Armbåndsuret stoppede i øjeblikket for eksplosionen i Hiroshima. Dets ejer, Akito Kawagoe, befandt sig 1.700 meter fra eksplosionscentret. Han blev såret, men overlevede.

❺ Byen Dresden ødelagt af bombninger (Tyskland, 1945. Foto af R. Peter).

VIDENSKABEN

Efter Hiroshima kunne erhvervet som teoretisk fysiker ikke længere være fredeligt. Og jo mere talentfuld videnskabsmanden var, jo mindre chance havde han for at kunne forblive på sidelinjen.

I slutningen af 1944 forlod Sakharov fabrikken for helt at koncentrere sig om videnskaben og gik ind i ph.d. programmet ved Institut for Fysik under Sovjetunionens Videnskabernes Akademi (FIAN) med henblik på en ph.d. grad i teoretisk fysik. Igor Tamm, en fremragende videnskabsmand, senere medlem af akademiet og nobelprisvinder i fysik, blev hans videnskabelige vejleder. ② Ifølge Sakharovs erindringer fremstod Tamm for ham som et eksempel på forståelsen af videnskabens storlåede mission i den moderne verden og videnskabsmandens samfundsmæssige rolle.

"Sandsynligvis er de vigtigste succeser for min ungdom og ungdom, at jeg blev til i Sakharov-familien, som bar de "generiske træk" fra den russiske intelligentsia, (...) og derefter kom jeg under indflydelse af Igor Jevgenievitj Tamm".

I begyndelsen af 1945 flyttede Sakharov sammen med sin kone og datter Tatjana fra Uljanovsk til Moskva.

"Vi havde tre forskellige rationeringskort; mit som ph.d.-studerende, Klavas som hjemmegående og Tanjas som barn. Jeg vil ikke give et vildledende indtryk

*her; lad mig understrege, at der ikke var noget usædvanligt ved vores vanskeligheder på det tidspunkt. (...) Det største problem var boliger. Vi var aldrig i stand til at blive boende noget længere end to måneder, og af grunde uden for vores kontrol blev vi til stadighed nødt til at leje nye værelser".*⑥

Nyheden om bombningerne af Hiroshima og Nagasaki var et kolossalt chok for ham. Han var en af de få mennesker i Moskva, der fuldt ud forstod betydningen af denne frygtelige begivenhed for menneskehedens fremtid.

"Om morgenen den 7. august forlod jeg mit hus for at gå til et bageri og stoppede ved en vægavis. En besked fangede mit blik: En atombombe med enorm destruktiv kraft, 20.000 tons TNT, blev kastet over Hiroshima den 6. august 1945 klokken 8 om morgenen. Mine ben gav efter. Jeg indså, at min skæbne og skæbnen for mange, måske alle, pludseligt havde ændret sig. Noget nyt og forfærdeligt kom ind i livet, og det kom fra den største videnskabs side, som jeg havde tilbedt"

Snart, under indflydelse af Tamm, begyndte Sakharov at specialisere sin

forskning indenfor elementære partiklers fysik. ❸

I november 1947 forsvarede han sin afhandling forud for tidsplanen ved Institut for fysiske og matematiske videnskaber ❹ og fortsatte efterfølgende med at arbejde ved FIAN. ❺

Billedtekster:

❶ A. D. Sakharov med sin kone og datteren Tatjana (1948).

❷ I.Je. Tamm (1950'erne).

❸ Den første videnskabelige artikel af AD Sakharov "Generering af hårde komponenter i kosmiske stråler" med en dedikation til forældrene (1947).

DEN KOLDE KRIG

I denne krig var politikere generaler, og forskere var bare soldater og officerer. Men de var de første til at indse faren for en global katastrofe og kalde menneskeheden til fornuft. Verden blev forenet af en fælles skæbne – fælles død eller fælles overlevelse.

Den ideologiske, politiske og militære konfrontation, der udspillede sig umiddelbart efter verdenskrigen mellem USA og dets allierede på den ene side og Sovjetunionen og dets allierede på den anden side, blev kaldt for Den Kolde Krig. Truslen om brugen af atomvåben spillede en vigtig rolle i Den Kolde Krig.

Allerede i begyndelsen af 1950'erne begyndte forskere, der arbejdede med opfindelsen af atomvåbnet, at indse, hvilken trussel det udgjorde for menneskeheden, hvis det kom i hænderne på uansvarlige politikere. En af de første, der talte om behovet for international kontrol med atomenergi, var "faderen til atombomben" Robert Oppenheimer. Det kom han til at betale for, da han i 1954 blev fjernet fra arbejdet med militære udviklingsprojekter i USA.

Den 9. juni 1955 udsendte 11 verdenskendte forskere – fysikere, filosoffer, kemikere og biologer under ledelse af Bertrand Russell ❶ og Albert Einstein ❷ en appel kendt som Russell-Einstein-manifestet til verdens regeringer, hvor de protesterede mod det fortsatte atomvå-

benkapløb og krævede, at der skulle findes fredelige måder til at løse kontroverser på.

"Som mennesker skal vi huske, at forskelle mellem øst og vest kun skal kunne løses på en sådan måde, at det kan tilfredsstille alle: kommunister eller antikommunister, asiater, europæere eller amerikanere, hvide og sorte. Disse forskelle bør ikke løses ved våbenmagt. Vi ønsker virkelig, at dette skal forstås både i øst og i vest. (...) Foran os ligger vejen til stadig fremgang, lykke, viden og visdom. Skal vi i stedet for vælge døden bare fordi vi ikke kan glemme vores skændrier?"

I 1957 blev den første internationale konference af forskere for fred afholdt i byen Pugwash i Canada. ❸ Dette var begyndelsen på Pugwash-bevægelsen, som satte sig som mål at få forbudt atomprøvesprængninger og atomvåben generelt.

Ikke desto mindre fortsatte atomvåbenkapløbet. Efter USA blev Sovjetunionen (1949), Storbritannien (1952), Frankrig (1960) og Kina (1964) atomvåbennationer.

I 1961 udstationerede USA sine strategiske missiler med nukleare sprænghoveder i Tyrkiet nær grænsen til Sovjetunionen. Som svar blev der sendt sovjetiske missiler til Cuba ud for USA's kyst ⑤ Dette førte til den såkaldte Cuba-krise i oktober 1962, som bragte verden på randen af den 3. verdenskrig. ⑥ Lederne af Sovjetunionen og USA, Nikita Khrushjtjov og John F. Kennedy, formåede med nød og næppe at løse krisen og undgå en katastrofe, ④ Disse begivenheder førte til et vendepunkt i Den Kolde Krig. Cuba-krisen førte til grundlæggelsen af mange folkelige antikrigsbevægelser over hele verden og afspænding i de internationale politiske relationer.

Billedtekster:

- ① Bertrand Russell (1957).
- ② Albert Einstein (1947).
- ③ Deltagere i den første Pugwash-konfe-

rence (1957).

④ Kampen mellem Khrushjtjov og Kennedy. Karikaturtegning af L.G. Illingworth i *British Daily Mail* 29. oktober 1962.

⑤ En destroyer fra den amerikanske flåde og et amerikansk patruljefly eskorterer et sovjetisk skib fyldt med våben til Cuba . 10. november 1962 (Fotoet er taget fra et US Navy fly).

⑥ Handelsskibet "Metallurg Anosov" med dækgods af missiler og rakettransportere. 7. november 1962 (Fotoet er taget fra et US Navy fly).

⑦ Artikler om Cuba-krisen i sovjetiske og amerikanske aviser (Oktober 1962).

BRINTBOMBEN

Sakharovs paradoks: Det mest destruktive våben i historien blev skabt for at forhindre krig og bevare fred på jorden.

Efter USA's brug af atombomber i slutningen af 2. verdenskrig gav den sovjetiske ledelse ordre til, at der skulle skabes egne atomvåben så hurtigt som muligt. Arbejdet blev overvåget af folkekommissæren for indre anliggender Lavrentij Beria. Den videnskabelige leder var Igor Kurtjatov. I midten af 1948 blev der oprettet en særlig forskningsgruppe til udvikling af en brintbombe på FIAN under ledelse af Igor Tamm. Sakharov var også medlem af den.

Allerede i de første arbejds måneder viste Sakharov sit designtalent. Sammen med Vitalij Ginzburg fremlagde han et originalt diagram for indretningen af den fremtidige brintbombe, kaldet "en lagkage". ⑥

Deltagelse i hemmelig militærudvikling krævede den sovjetiske atomforskere absolutte politiske loyalitet. I efteråret 1948 modtog Sakharov et tilbud om at tilslutte sig det kommunistiske parti, men han fandt modet til at nægte.

"Jeg kan ikke deltage i partiet, fordi nogle af dets tidligere handlinger synes at have været forkerte, og jeg ved ikke, om jeg ville kunne komme til at nære ny tvivl i fremtiden".

I foråret 1949 krævede Beria, at han blev

overført til at arbejde i et hemmeligt designbureau under ledelse af Julij Khariton, der lå i den lukkede by Arzamas-16 (nu Sarov) 500 km fra Moskva. I marts 1950 flyttede Sakharov til "Objektet". ⑧

Der, i en by, der var indhegnet fra omverdenen med pigtråd, fik Sakharov og hans familie tildelt halvdelen af et behageligt sommerhus. ④⑤

"Byen, hvor vi boede og arbejdede, var en slags symbiose mellem et avanceret forskningsinstitut, et testanlæg med teststeder og en stor lejr. (...) Hver dag om morgenen gik lange grå søjler af mennesker i vatterede jakker sammen med fårehunde forbi vores vinduer med gardiner."

"Jeg kunne ikke lade være med at indse, hvilke forfærdelige, umenneskelige ting vi lavede (...) Jeg var ikke en soldat i en krig, men jeg følte mig som en teknisk-videnskabelig soldat. (...) Den uhyrlige destruktive styrke, omfanget af vores virksomhed og den pris, som vores fattige, udsultede, krigshærgede land måtte betale for det, tabene som følge af forsømmelse og neglicering af sikkerheden og brugen af tvangsarbejde i vores minedrift og produktionsaktiviteter, alle disse ting antændte en følelse af drama og inspirerede os til at yde den maksimale

indsats, så ofrene - som vi accepterede som uundgåelige - ikke skulle være for-gæves”

Den 8. juni 1953 blev Sakharov tildelt den akademiske grad som doktor i fysiske og matematiske videnskaber, og den 12. august på Semipalatinsk-teststedet på den kasakhiske steppe blev verdens første termonukleare bombe RDS-6 med en kapacitet på 400 kiloton, bygget på "lagkage"-princippet, testet. ❶❷

For den ekstraordinære indsats i statens tjeneste blev Sakharov tildelt den højeste civile orden med titlen Det Socialistiske Arbejdes Helt (han modtog prisen yderligere to gange – i 1955 og 1962). I efteråret samme år, i en alder af 32, blev han det yngste medlem af Sovjetunionens Videnskabernes Akademi.

”Jeg var allerede besat af et helt spektrum af modstridende følelser (...) Vi – opfindere, forskere, ingeniører og arbejdere – udviklede et forfærdeligt våben, det mest forfærdelige i menneskehedens historie. Men at bruge det ville være helt uden for vores kontrol. De – dem, der var øverst i parti- og militærhierarkiet – ville afgøre det”.

Under sit ophold på "Objektet" udførte Sakharov, parallelt med den militære udvikling, forskning med det formål at bruge termonuklear energi til fredelige

formål. Sammen med Tamm fremsatte han ideen om en magnetisk termonuklear reaktor, en "tokamak". Kontrolleret termonuklear fusion er den dag i dag et af de mest lovende områder indenfor energiudvikling. Han fortsatte med at arbejde med de grundlæggende problematikker inden for teoretisk fysik; kosmologi, tyngdekraft og elementar-partikel fysik.

Billedtekster:

❶ Den første sovjetiske brintbombe RDS-6s.

❷ A.D. Sakharov (1950'erne).

❸ A.D. Sakharov og I.V. Kurtjotov (Moskva, 1958).

❹ Sakharov med sin kone i deres hus (tidligt i 1950'erne).

❺ Sakharovs hus ved "Objektet".

❻ Skema for en termonuklear ladning byggende på "lagkage"-princippet.

1) Uran-238

2) Atombombe kerne (uran-235 eller plutonium)

3) Fusionsbrændstof (lithium-deuterid)

4) Lag af sprængstoffer.

❽ Den officielle meddelelse om testen af den sovjetiske brintbombe 20. august 1953.

BESKYTTELSE AF MENNESKELIV

Erkendelsen af, at menneskeliv er vigtigere end atomvåbenkapløbet, vendte hans verdensbillede på hovedet.

Sakharovs bredeste videnskabelige horisonter omfattede ikke kun fysik. Tilbage i oktober 1954 underskrev han sammen med mange andre videnskabsmænd en appel til Præsidiets for Sovjetunionens Kommunistiske Partis Centralkomite om situationen indenfor de biologiske videnskaber i Sovjetunionen, hvor Trofim Lysenkos anti-videnskabelige doktriner havde en monopolstilling. Det var ikke kun et forsvar for naturvidenskabens videnskabelige principper; Sakharov var især interesseret i genetik i forbindelse med indflydelsen af radioaktiv stråling på menneskelige arveanlæg. Siden 1956 havde hans opmærksomhed været koncentreret om problemet med de biologiske konsekvenser af atomprøvesprængninger i atmosfæren. ②

"I 1957 skrev jeg (...) en artikel "Radioaktivt kulstof fra nukleare eksplosioner og ikke-tærskel biologiske effekter". Arbejdet var et vigtigt trin i dannelsen af mine synspunkter om de moralske problemer ved atomprøvesprængninger."

"Antallet af ofre for yderligere stråling (...) bestemmes af ikke-tærskel biologiske virkninger. Sådanne virkninger, herunder kræftfremkaldende egenskaber og genetisk forandring, som i teorien kan fore-

komme selv på de aller laveste strålingsniveauer, kan føre til mange dødsfald og sygdomstilfælde, da enorme befolkninger — i løbet af mange generationer — udsættes for dem.

"Jeg har beregnet, at hvert megaton af testeksplosioner i atmosfæren tager 10.000 menneskeliv".

Offentliggørelsen af Sakharovs artikel blev godkendt af landets politiske leder Nikita Khrusjtjov. Men med tiden blev forholdet mellem dem mere og mere kompliceret. I efteråret 1961, efter at have lært om forberedelsen af de næste atomprøvesprængning, forsøgte Sakharov at overbevise Khrusjtjov om ikke at gøre det, men han modtog en offentlig irrettesættelse som svar: *"Sakharov, prøv ikke at diktere til os politikere hvad vi skal gøre, og hvordan vi skal opføre os. Jeg ville være den mest sløvsindede og ikke formand for Ministerrådet, hvis jeg lyttede til sådan nogen som Sakharov!"*

Den Kolde Krig fortsatte. Den 30. oktober 1961 blev den mest kraftfulde termokleare bombe i menneskehedens historie, med tilnavnet "Tsarbomben", prøvesprængt på det sovjetiske teststed på Novaja Zemlja. Eksplosionen af en 50 megaton bombe skete i atmosfæren i en

højde af 4500 m. Lysglimtet var synligt i en afstand af 1000 km fra eksplosionsstedet. Den stenede jord ved teststedet smeltede som glas. Jordvibrationerne blev registreret af alle seismiske stationer i verden.

I september 1962 forsøgte Sakharov forgæves at forhindre en efterfølgende test af to næsten identiske nukleare enheder.

"En frygtelig forbrydelse er begået, og jeg kunne ikke forhindre det! En følelse af magtesløshed, uudholdelig bitterhed, skam og ydmygelse overvandt mig. Jeg faldt forover ned på bordet og græd. Dette var sandsynligvis den værste lektion i hele mit liv: du kan ikke sidde mellem to stole! Jeg har besluttet, at jeg fra nu af vil fokusere min indsats på at afslutte de biologisk skadelige forsøg".

I stormagternes politiske praksis eksisterede atomvåbenkapløbet side om side med en fredsretorik, men forhandlingerne om et fuldstændigt forbud mod atomprøvesprængninger stoppede på grund af umuligheden af at kontrollere underjordiske atomeksplosioner. Et gennembrud

blev først muligt, efter at Sakharov var i stand til at overbevise Khrusjtjov om muligheden for kun at forbyde de farligste tests – i atmosfæren, under vandet og i rummet.

Den 5. august 1963 underskrev Sovjetunionen, USA og Storbritannien Moskva-aftalen om forbud mod prøvesprængninger i de tre miljøer ("The Limited Test Ban Treaty")

Billedtekster:

- ❶ Trinitit er et glaslignende mineral skabt af en nuklear eksplosion. Først opdaget på stedet for Trinity-atomprøven i USA i 1945 (foto af M. Rakol).
- ❷ Sakharovs populærvideenskabelige artikel "Om den radioaktive fare ved atomvåbenforsøg" i tidsskriftet "Die Sowjetunion heute". 1958. Nr. 20.
- ❸ A.D. Sakharov ved "objektet" (1950'erne).
- ❹ Virkningen af lysstråling og en chokbølge under testen af en brintbombe (USA, 1950'erne).

Roll-up nr. 11:

De generelle problemer med at beskytte verden og menneskehedens overlevelse var på niveau med problemet med at overholde menneskerettighederne i hans eget land. Han så det som sin pligt ikke at forsone sig med stramningen af det politiske regime og forfølgelsen af dissidenter .

Sakharov blev gradvist flyttet væk fra arbejde relateret til udviklingen af termokleære våben og vendte tilbage til sin forskning inden for teoretisk fysik. Samtidig blev han opmærksom på menneskeretsspørgsmål.

"Allerede i slutningen af 50'erne og især i 60'erne begyndte samfundsmæssige problemer at indtage en voksende plads i min verden. Jeg følte mig tvunget til at protestere, handle, lægge alt andet til side, til en vis grad også videnskaben".

Tøbruddet under Khrusjtjov – den delvise liberalisering af det sovjetiske regime efter Stalins død – udløste en genoplivning af det offentlige liv og håbet om muligheden for yderligere reformer. Men Khrusjtjov blev tvunget til at fratræde i 1964, og Leonid Brezjnevs magtovertagelse var begyndelsen på en ny periode af reaktion og forfølgelse af dissidenter. I februar 1966 blev forfatterne Andrej Sinjavskij og Julius Daniel idømt lange fængselsstraffe anklaget for antisovjetiske aktiviteter og for at have udgivet værker i udlandet, der var "æreskrænkende over for den sovjetiske stat og dets sociale system". ②③

"Årene 1965–1967 var et vendepunkt i mit liv. Jeg var stærkt involveret i krævende videnskabeligt arbejde, selvom jeg nærmede mig et afgørende brud med det officielt godkendte holdninger".

Det var på dette tidspunkt, i marts 1966, at Sakharov for første gang åbent og offentligt fremsatte sin mening – han underskrev en appel fra 25 forskere, forfattere og kunstnere til den 23. partikongres og advarede mod forsøg på politisk rehabilitering af Stalin. Dette blev efterfulgt af en protest mod indførelsen af nye paragraffer i Sovjetunionens straffelov, der straffede "politiske" forbrydelser. Han deltog i en demonstration på Pusjkinpladsen i Moskva til forsvar for politiske fanger og sendte personlige appeller til Breznev og lederen af KGB, Jurij Andropov, til forsvar for arresterede menneskeretsforkæmpere.

Han fokuserede også på miljøproblemer. Han støttede en offentlig kampagne for at beskytte Bajkalsøen mod forurening med industrielt spildevand, og han kontaktede Breznev personligt og opfordrede ham til at opgive opførelsen af et miljøfarligt anlæg ved bredden af Bajkalsøen, men Breznev nægtede at diskutere problemet.

"Min deltagelse i kampen for Bajkalsøen var frugtesløs, men det betød meget for mig personligt og tvang mig til at komme i tæt kontakt med problemet med miljøbeskyttelse".

Billedtekster:

- ❶ A.D. Sakharov i begyndelsen af 1970'erne. (Foto af Ju.A. Tumanova).
- ❷ Retssagen mod forfatterne A. Sinjavskij og Ju. Daniel (Moskva, februar 1966).

- ❸ Opfordring til demonstration til forsvaret for Sinjavskij og Daniel, udarbejdet af Jesenin-Volpin (1965).
- ❹ Semipalatinsk-teststedet. Kratere fra underjordiske nukleare eksplosioner.
- ❺ Diagram over dannelsen af en sky af radioaktivt nedfald efter en nuklear eksplosion.

CIVILSAMFUNDSAKTIVITET

Forskerens overvejelser gjorde ham til en menneske-
retsaktivist. For tankefrihed måtte han betale med sin
karriere .

I 1968 skrev Sakharov sit første essay, "Refleksioner over fremskridt, fredelig sameksistens og intellektuel frihed". Han betragtede dette arbejde som et afgørende skridt, der efterfølgende blev bestemmende for hans liv. I essayet fremsatte Sakharov tesen om konvergens – den historiske tilnærmelse mellem de socialistiske og kapitalistiske systemer ledsaget af demokratisering, demilitarisering, social, videnskabelig og teknisk udvikling som det eneste alternativ til menneskehedens død.

"Det menneskelige samfund har brug for intellektuel frihed – frihed til at modtage og formidle information, frihed til upartisk og frygtløs diskussion, frihed fra autoriteters pres og fordomme. En sådan tredobbelt tankefrihed er den eneste garanti mod at inficere folket med massemyter, som i hænderne på snigende hykleriske demagoger let kan blive til et blodigt diktatur".

"Mit arbejde med Refleksioner faldt tilfældigvis sammen med Foråret i Prag. (...) Hvad så mange af os i de socialistiske lande havde drømt om, syntes tilsyneladende at ske i Tjekkoslaviet; demokrati, herunder ytringsfrihed og afskaffelse af censur; reform af det økonomiske

og sociale system, begrænsning af sikkerhedsstyrkernes magt og fuld afsløring af forbrydelserne fra Stalin-tiden".

Sakharov sendte sin artikel til generalsekretæren for Sovjetunionens Kommunistiske Partis Centralkomite, Leonid Brezhnev, men modtog ikke noget svar. På samme tid blev hans essay kendt i Vesten. Den samlede oplag af publikationer af *Refleksioner* i udlandet i 1968-1969 nåede op på 18 millioner eksemplarer. ②

"Refleksioner blev meget værdsat i udlandet i de intellektuelle og liberalt tænkende kredse. En beslægtet stemme havde nået dem fra inde bag Jerntæppet og desuden fra et medlem af et erhverv, der i Amerika var domineret af 'høge'. (...) På den anden side appellerede min kritik af det sovjetiske samfund til konservative kredse (...) Den cirkulerede også bredt i Sovjetunionen – samizdat blomstrede – og den blev begejstret modtaget (...). Jeg beklager dybt, at mange mennesker blev straffet for at cirkulere Refleksioner".

KGB betragtede Sakharovs aktiviteter som "politisk skadelige". Følgelig blev han officielt suspenderet fra arbejde med hemmelige forsvarsemner og forlod "Objektet" for evigt. Han vendte tilbage

til Moskva, fortsatte sit videnskabelige arbejde hos FIAN og skrev i de efterfølgende år en række grundlæggende værker om universets fysik. For sine fremragende videnskabelige arbejder blev han valgt til udenlandsk medlem af en række udenlandske videnskabelige akademier, herunder i USA, Frankrig, Rom og New York.

Sakharovs menneskeretsaktiviteter udviklede sig samtidig med den videnskabelige forskning. I november 1970 oprettede han sammen med Valerij Chalidze og Andrej Tverdokhlebov Menneskeretskomiteen i Sovjetunionen "for at undersøge spørgsmålet om at sikre og fremme menneskerettigheder i Sovjetunionen." I løbet af disse år initierede han gentagne gange underskriftsindsamlinger: for eksempel på appeller til Sovjetunionens Øverste Sovjet om afskaffelse af dødsstraf og om amnesti til politiske fanger.

Sakharov skjulte ikke sine synspunkter. Ved at bruge sin autoritet som en fremtrædende videnskabsmand henvendte han sig mere end en gang dristigt direkte til landets ledelse med forslag om at demokratisere det sovjetiske regime, protestere mod "straffepsykiatri", mod brugen af dødsstraf og til forsvar for enkeltpersoner, der blev forfulgt for af politiske grunde. Han sendte også breve med protester over menneskeretskrænkelser i andre lande til internationale organisationer. Sakharov overtrådte et udtalt forbud, da han begyndte at kommunikere med udenlandske journalister, hans udsagn og interviews blev offentliggjort i den vestlige presse.

I foråret 1969 døde hans kone, Klavdija Alekseevna Vikhireva, og i efteråret

1970 mødte Sakharov den 47-årige Jelena Georgievna Bonner. Jelena Bonners forældre blev udrenset i 1937. Efter at have gennemlevet hele krigen som sygeplejerske arbejdede hun som børnelæge. Hun havde to voksne børn fra sit første ægteskab. Jelena Bonner var en berømt person i dissidentmiljøet, hvor hun arrangerede hjælp til politiske fanger og deres familier.

En fælles overbevisning bragte Sakharov og Bonner tættere på hinanden. De blev gift to år senere.

"Lusja har bragt mig lykke og tilføjet nyt liv til mit liv. Selvom disse år har været vanskelige, endog tragiske for hende, har hun, håber jeg, fundet et nyt formål i dem. (...) Efter mit ægteskab med Lusja i 1971 skiftede myndighederne taktik i forfølgelsen på at presse mig — bagvaskelse, trusler og forskellige forsøg på at skræmme — først rettet mod hende og snart mod børnene og børnebørnene".

Billedtekster:

- ❶ Sakharov under en menneskeretsdemonstration på Pusjkin-pladsen (5. december 1975).
- ❷ Publikationer af Sakharovs artikel "Refleksioner om fremskridt, fredelig sameksistens og intellektuel frihed" på forskellige sprog.
- ❸ En note fra lederen af KGB, Jurij Andropov, til Sovjetunionens Kommunistiske Partis Centralkomite om den hemmelige aflytning af Sakharovs lejlighed (20. april 1970).

Roll-up nr. 13:

Nobelkomiteen tildelte Andrei Sakharov fredsprisen som humanist og en politisk tænkere af betydning på verdensplan, men i Sovjetunionens myndigheders øjne forblev hans ideer et farligt oprør .

I sommeren 1973 begyndte den offentlige forfølgelse af Sakharov på initiativ af KGB. I en række åbne breve fra arbejdere, kunstnere, forfattere, komponister og forskere, herunder et brev underskrevet af 40 akademikere, der fordømte hans sociale aktiviteter. ⑥

Ikke desto mindre voksede Sakharovs skribentvirksomhed. I artiklen "Om landet og verden" (1975) opfordrede han verdenssamfundet til aktivt at modsætte sig enhver krænkelse af menneskerettighederne, opfordrede de socialistiske lande til at åbne mere op, foreslog løsninger på spørgsmålet om en gradvis reduktion af antallet af atomvåben i verden og fremlagde et ambitiøst program for politiske, sociale og økonomiske reformer i Sovjetunionen.

Den 30. juli-1. august 1975 mødtes lederne af 35 lande, herunder Sovjetunionen, USA og Canada, i Helsinki og underskrev Sluterklæringen for Konferencen om Sikkerhed og Samarbejde i Europa. De deltagende stater havde blandt andet påtaget sig forpligtelser om at respektere menneskerettighederne og de grundlæggende frihedsrettigheder.

"De deltagende stater anerkender den universelle betydning af menneskerettig-

heder og grundlæggende friheder. Respekten for dem er afgørende for fred, retfærdighed og trivsel samt nødvendige for at sikre udviklingen af venligtsindede relationer og samarbejde såvel mellem dem som mellem alle stater", hed det i dokumentet.

Trods Sovjetunionens underskrivelse af Helsinki-Sluterklæringen, fortsatte krænkelseerne af menneskerettighederne i landet. I verdenssamfundets øjne gav det menneskeretsforkæmpernes arbejde en særlig betydning.

Den 9. oktober 1975 blev medlem af Videnskabernes Akademi, Sakharov, tildelt Nobels Fredspris *"for sin frygtløse støtte til de grundlæggende principper for fred blandt folkene og sin modige kamp mod magtmisbrug og enhver form for undertrykkelse af den menneskelige værdighed"*. Ifølge Nobelkomiteen, havde Sakharov ikke kun kæmpet kompromisløst og effektivt mod magtmisbrug i alle dens manifestationer, men med samme styrke forsvaret sit ideal om en stat baseret på et retfærdighedsprincip gældende for alle. Sakharov havde overbevisende givet udtryk for tanken om, at kun menneskerettighedernes ukrænkelighed kan tjene som grundlag for et ægte og varigt system for internationalt samarbejde. ⑤

Sovjetunionens myndigheder nægtede Sakharov tilladelse til at rejse til Norge for at deltage i prisuddelingen. I stedet for blev prisen den 10. december 1975 modtaget på hans vegne af hans hustru Jelena Bonner. Hun oplæste også Sakharovs takketale.

"Fred, fremskridt, menneskerettigheder – disse tre mål er uløseligt forbundet, det er umuligt at opnå et af dem ved at forsømme andre. (...) Jeg er overbevist om, at international tillid, forståelse, nedrustning og international sikkerhed er utænkelige uden samfundets åbenhed, informationsfrihed, trosfrihed, rejsefrihed og frit valg af opholdsland. Jeg er også overbevist om, at meningsfriheden sammen med andre frihedsrettigheder er grundlaget for videnskabelig og teknologisk udvikling og en garanti mod brugen af dens resultater til skade for menneskeheden og derved grundlaget for økonomisk og social fremgang, og den er også en politisk garanti for muligheden for

effektiv beskyttelse af sociale rettigheder. Samtidig vil jeg gerne forsvare tesen om de borgerlige og politiske rettigheders afgørende betydning for muligheden for at forme menneskehedens skæbne".

Billedtekster:

- ❶ Sakharov ved retsbygningen under retssagen mod menneskeretsforkæmperen Ju.F. Orlov (Moskva, 1978).
- ❷ Sakharov med en gruppe menneskeretsforkæmpere (16. oktober 1977).
- ❸ A.D. Sakharov og Je.G. Bonner kort efter brylluppet (1972. Foto af R.I. Tsimerinova).
- ❹ Uddrag fra protokollen fra mødet i Politbureauet for Sovjetunionens Kommunistiske Partis Centralkomite den 15. oktober 1975.
- ❺ Nobelmedaljen.
- ❻ Artikler i den sovjetiske presse rettet mod Sakharov (1973, 1975).

EKSIL I GORKIJ

For at gøre Sakharov, som havde forsvaret andres rettigheder, tavs, blev han sendt ulovligt i eksil uden rets-sag. Men det var ikke tilstrækkeligt til at gøre ham tavs.

I anden halvdel af 1970'erne blev Andrei Sakharov et symbol for verdensoffentligheden i kampen for menneskerettigheder, mod totalitarisme og for en fælles fredelig fremtid for menneskeheden. Men i USSR blev han på grund af sine intensive menneskeretsaktiviteter lagt for had af myndighederne. KGB overvågede alle aspekter af hans og familiens liv. Sakharov modtog trusler, men myndighederne tøvede længe med at anvende direkte gengældelse mod ham.

I begyndelsen af 1980 fordømte Sakharov i et interview med vestlige medier skarpt indsættelsen af sovjetiske tropper i Afghanistan. Den 22. januar blev han tilbageholdt på vej til arbejde på FIAN og ført til den sovjetiske anklagemyndigheds bygning, hvor han fik at vide, at han var blevet frataget alle statslige priser og ærestitler og administrativt forvist fra Moskva. Samme dag blev Sakharov og hans kone, ledsaget af KGB-officerer, sat på et særlfly til byen Gorkij (nu Nizhnij Novgorod), hvor han slog sig ned i ud-kanten af byen. ❶

Eksilet uden forudgående rettergang varede næsten syv år. Hensigten var at minimere omfanget af Sakharovs eksterne kontakter og frem for alt hans kommuni-

kation med udlændinge, der fik forbud mod at komme ind i Gorkij. Der var heller ikke en telefon i lejligheden, hvor Sakharov og Bonner boede. Flere gange blev der foretaget hemmelige undersøgelser af lejligheden, og der blev konfiskeret manuskripter. Der blev også etableret rumaflytning. Foran hoveddøren stod der politibetjente på vagt døgnet rundt, og de slap ikke uønskede besøgende ind. ❷

"Politifolk sad i opgangen foran vores dør i alle syv år. Der var et bord på re-posen, og bag det sad der med ryggen til vores dør en politibetjent. Uanset om jeg eller Lusja gik ud, sad han der ubevægelig uden at dreje sig eller hilse. Om morgenen gik en af os ud for at hente avisen, som postbudet havde lagt fra sig på bordet (han fik forbud mod at ringe på vores dør), og "vores" politimand rakte tavst avisen over skulderen".

Ikke desto mindre fortsatte Sakharov selv under sådanne forhold sit videnskabelige arbejde og sine offentlige aktiviteter. Hans forbindelsesled til omverdenen var hans kone, Jelena Bonner. På trods af sit dårlige helbred (i løbet af disse år fik hun tre hjerteanfald) tog hun ud fra Gorkij og sendte de tekster, han havde skrevet, til Vesten, holdt pressekonferencer og infor-

merede verdenssamfundet om Sakharovs stilling.

Som svar offentliggjorde den sovjetiske presse bagvaskelser mod Sakharov og hans kone. De eksilerede modtog breve, hvor angiveligt almindelige mennesker skrev, at de var oprørte over deres "anti-sovjetiske aktiviteter." Der var endda trusler om fysisk gengældelse.

"Ingen af de foranstaltninger, der blev anvendt mod mig, havde nogen lovmedgyldighed. Det var en del af den generelle brutale kampagne mod afvigere, et forsøg på at tvinge mig at være tavs og gøre det lettere at straffe andre. (...) Hver gang min kone rejste, vidste jeg ikke, om hun kunne nå frem uden forhindringer og vende sikkert hjem til mig igen. (...) Det var umuligt at forudsige, hvad der ventede os. Vores eneste beskyttelse var omtale og opmærksomhed fra venner over hele verden for vores skæbne".

Jelena Bonner formåede at foretage mere end 100 rejser til Moskva indtil sommeren 1984, hvor der blev rejst tiltale mod hende for at "bagtale det sovjetiske sam-

fund og dets statssystem," og hun blev idømt fem års internt eksil med afsoning på hendes mands bopæl i Gorkij. Sakharov var nu blevet fuldstændig isoleret.

Billedtekster:

❶ A.D. Sakharov i Gorkij (Februar 1980. Foto af Je. Bonner)

❷ Menneskeretsaktivisten Lev Kopelev taler ved et stævne til forsvar for Sakharov i Tyskland (1985).

❸ Skema fra overvågningen af og kontrollen med Sakharovs lejlighed i Gorkij; 1. KGB observationspost fra huset overfor, 2. Udendørs sikkerhedsforanstaltninger, 3. Radiojamming, 4. Politivagt døgnet rundt ved indgangen til lejligheden.

❹ Huset i Gorkij hvor Sakharov boede (1980'erne).

❺ "En anden aggression." Karikatur af G.L. Blok (Herblock) i den amerikanske avis *Washington Post* den 24. januar 1980.

Roll-up nr. 15:

Isolation, trusler, chikane, injurier og forfølgelse af familiemedlemmer — i næsten syv år gjorde magthaverne alt for at nedbryde Sakharov. Statsmaskineriets kamp mod den fremtrædende menneskeretsforkæmper gjorde hans navn til et symbol på civil courage og fasthed af moralske principper .

Under sit eksil i Gorkij protesterede Sakharov mod det pres, der blev udøvet mod hans familie. Tre gange gik han i sultestrejke, der hver gang varede flere dage. I 1981 gik han sammen med Jelena Bonner i en 17-dages sultestrejke og krævede at lade Jelizaveta Alekseeva, hans stedsøns Aleksej Semjonovs kone, forlade landet for at slutte sig til sin mand, der tidligere var emigreret til USA. De sovjetiske myndigheder endte med at imødekomme kravet. I 1984 gik Sakharov i sultestrejke i 26 dage og krævede tilladelse til, at hans kone måtte rejse til udlandet for at gennemgå en kompleks hjerteoperation, men til ingen nytte. I foråret 1985 genoptog han sin sultestrejke og fastholdt den med afbrydelser i 178 dage. ❶ I løbet af denne periode blev han to gange tvangsindlagt og tvangsfødet.

Jelena Bonners tilladelse til at forlade landet til behandling blev først givet efter, at Sakharov fra sin fuldstændige isolation på hospitalet i bekymring for sin kones liv sendte et brev til generalsekretæren for Sovjetunionens Kommunistiske Partis Centralkomite, Mikhail Gorbatsjov, med et løfte om at fokusere på sit viden-

skabelige arbejde og *"afholde sig fra at optræde i offentligheden undtagen under ekstraordinære omstændigheder"*.

En kampagne til forsvar for Sakharov blev lanceret i mange lande verden over. En række udenlandske universiteter tilføjede ham æresgrader. I Washington blev pladsen, hvor Sovjetunionens ambassadebygning lå, omdøbt til Sakharov pladsen. Frankrigs præsident, Francois Mitterrand, USA's præsident, Ronald Reagan og præsident for Forbundsrepublikken Tyskland Richard von Weizsäcker appellerede personligt til de sovjetiske ledere og anmodede dem om at afslutte forfølgelsen af den verdensanerkendte videnskabsmand og forsvarer af fred og menneskerettigheder. Under Jelena Bonners ophold i udlandet blev hun modtaget af stats- og regeringscheferne i Italien, Frankrig, Storbritannien, samt højtstående amerikanske embedsmænd og Pave Johannes Paul II.

Til sidst kunne myndighederne i Sovjetunionen ikke længere ignorere verdensopinionen.

Den 15. december 1986 blev en telefon uventet installeret i Sakharovs lejlighed.

③ En KGB-officer var til stede og adviserede om, at der den næste dag ville der komme et vigtigt opkald. Den 16. december ringede Mikhail Gorbatsjov personligt til Sakharov og informerede ham om løsladelsen. Den 23. december kunne Andrej Sakharov og Jelena Bonner vende tilbage til Moskva.

Billedtekster:

❶ Sakharov og hans kone kort efter afslutningen på en af hans sultestrejker (25. oktober, 1985).

❷ "Sakharov Collection", udgivet i New York i 1981 på A.D. Sakharovs 60-års fødselsdag.

❸ Telefonen, hvori Sakharov talte med Gorbatsjov den 16. december 1986.

❹ Sakharov på Gorkijs regionale sygehus opkaldt efter V.I. Semasjko (Skjult optagelse fra KGB. Juli, 1985).

❺ Uddrag af KGB-dokumenter vedrørende A. Sakharov og Je. Bonner (1981-1985).

VEJEN TIL FRIHED

Sakharovs tilbagevenden fra eksilet blev den første stråle af håb om muligheden for reelle ændringer i landet. Millioner lyttede til hans ord.

I januar 1987, kort efter Sakharovs løsladelse, meddelte Gorbatjov, at der ville blive påbegyndt et bredt program for politiske og økonomiske reformer under overskriften perestrojka. Formålet var at sætte skub i landets udvikling samtidig med, at det socialistiske system blev opretholdt under kommunistpartiets fortsatte kontrol.

Sakharov så på ændringerne i den politiske kurs med behersket optimisme. Han var bekymret over den stædige modstand mod demokratiseringsprocessen i parti- og statsapparat.

"Jeg kan ikke udelukke, at både Gorbatjov og hans nærmeste tilhængere endnu ikke har gjort sig helt fri af fordommene og dogmerne i det system, de ønsker at genopbygge. Omstruktureringen af den administrative kommandostruktur, der har udviklet sig i vores lands økonomiske struktur, er ekstremt kompleks. Hvis der ikke bliver introduceret elementer af markedsrelationer og elementer af konkurrence, vil det afstedkomme farlige ubalancer, mangelsituationer, inflation og andre negative fænomener. (...) Demokratisering er umulig uden brede landsdækkende initiativer, men "toppen" er ikke parat til det."

Sakharovs første offentlige optræden efter hjemkomsten til Moskva fandt sted i februar 1987 ved det internationale forum "For en atomfri verden for menneskehedens overlevelse". Hans holdning til spørgsmålet om at reducere antallet af kort- og mellemdistanceraketter uden yderligere betingelser blev snart støttet af Gorbatjov. Det medførte betydelige fremskridt i forhandlingerne mellem Sovjetunionen og USA, og allerede i slutningen af 1987 blev der indgået en aftale om skrotningen af kort- og mellemdistance-raketter – den første traktat nogensinde med en reel reduktion af tilgængelige atomvåben.

Efter frigivelsen fra eksilet forblev Sakharovs position i lang tid dobbelt. Han kunne kommunikere frit med udenlandske journalister og mødes med udenlandske statsledere, der besøgte Moskva, men i Sovjet blev der kun bragt et par af hans små artikler og enkelte interviews i pressen. Imidlertid opnåede Sakharov en enorm offentlig anerkendelse som en moralsk autoritet. Han modtog hundredvis af anmodninger om hjælp og støtte.

I 1988 blev Sakharov en af grundlæggerne af den politiske diskussionsklub "Moskva tribunalet" og æresformand for

Selskabet "Memorial", der blev grundlagt for at fastholde mindet om ofre for den stalinistiske undertrykkelse. ❶

Han søgte om tilladelse til at udgive Aleksandr Solsjenitsyns bog "Gulag-øhavet" i Sovjetunionen og insisterede stædigt på kravet om den fuldstændige frigivelse af samtlige politiske fanger. Men han opgav heller ikke fysikken. I hans sfære af interesser befandt der sig stadig spørgsmål både om international sikkerhed, økologiske problemer, sikkerhedsspørgsmål vedrørende atomkraft og interetniske relationer i Sovjetunionen.

Efter ophævelse af forbuddet mod at rejse til udlandet rejste Sakharov i 1988-89 til Storbritannien, USA, Frankrig, Italien, Canada, Holland, Norge, Schweiz og Japan.

Billedtekster:

❶ Sakharovs tale ved et demonstration til minde om ofre for de politiske udrensninger (Moskva, 25. juni 1988. Foto af

A. Turusov).

❷ Forsamling af forskere der støttede Sakharovs opstilling til valget til Sovjetunionens Kongres af Folkedeputerede (Moskva, 2. februar 1989. Foto af M. Golovkin).

❸ Sakharov i Syktyvkar (19. maj 1989. Foto af L.A. Zilberg).

❹ Sakharovs ID-kort som folkedeputeret (1989).

❺ Møde mellem den amerikanske præsident R. Reagan og A.D. Sakharov i Det Hvide Hus den 14. november 1988. Donationsindskrift: "Til doktor Sakharov med stor beundring og respekt. Mine bedste ønsker. Ronald Reagan". (Foto: Susan Biddle/Sakharov-arkivet).

❻ Tale af M.S. Gorbatsjov ved FN's generalforsamling (7. december 1988. Foto af S. Lvin).

Roll-up nr. 17:

Perestrojka betød enden på den sovjetiske totalitarisme og fastsatte en opgave med at opbygge et nyt politisk system. Sakharov gjorde alt, hvad han kunne, for at det skulle blive demokratisk .

Som et resultat af de politiske reformer blev landets øverste myndighed Kongressen af Folkedeputerede. I foråret 1989 blev der for første gang i hele Sovjetunionens eksistens afholdt frie valg.

"Ud over folk fra "apparatet" og deres "tjenere" blev der overalt opstillet alternative kandidater med deres egne politiske programmer og uafhængige positioner. For første gang i mange år blev der ført en reel valgkamp. (...) Muligheden for forandring var stadig kun et lysglimt, men håbet og viljen til politisk handling voksede i folks hjerter, og deres entusiasme muliggjorde fremkomsten af de dristige og uafhængige nye deputerede, vi så i Kongressen."

Sakharovs enorme popularitet sikrede hans valg som delegeret til Kongressen fra Sovjetunionens Videnskabernes Akademi på trods af modstand fra Akademiets ledelse.

Sovjetunionens Kongres af Folkedeputerede åbnede den 25. maj 1989. Møderne blev sendt live i radio og tv, millioner af mennesker fulgte nøje kampen, der udspillede sig mellem tilhængere af den radikale demokratisering af landet og det "aggressivt lydige flertal", som søgte at fastholde grundlaget for det sovjetiske socio-politiske og økonomiske system.

For at koordinere deres handlinger forenede kongressens demokratisk orienterede deputerede sig i Den Interregionale Gruppe af Folkedeputerede – prototypen på demokratisk parlamentarisk opposition. Sakharov blev en af dens formænd sammen med historikeren Jurij Afanasjev, økonomen Gavriil Popov, kemikeren Victor Palm og oppositionspartifunktionæren, den kommende præsident for Rusland, Boris Jeltsin. ❶

Sakharovs tale ved kongressens afslutning den 9. juni 1989 er gået over i historien. ❷ Selvom han taletid som folkedeputeret var udløbet, tog han igen ordet på vegne af Den Interregionale Gruppe for at foreslå vedtagelsen af "Dekretet om statsmagten", der skulle afvikle Sovjetunionens Kommunistiske Partis magtmonopol og garantere de demokratiske principper i landets politiske struktur.

Det var Kongressens mest dramatiske øjeblik. Gorbatsjov, der styrede mødet, forsøgte at afbryde talen og slukkede for mikrofonen, mens tilhørerne i salen druknede den med råb og klapsalver. "Dekretet om statsmagten" blev ikke sat til afstemning, men forslaget fra Den Interregionale Gruppe af Folkedeputerede blev ikke desto mindre kendt over hele landet.

I den meget anspændte atmosfære i efter-

året 1989 arbejdede Sakharov, samtidig med at han foretog mange rejser og deltog i adskillige offentlige begivenheder, på et udkast til "Grundloven for Unionen af Sovjetrepublikker i Europa og Asien." Dokumentet var baseret på menneskerettighederne og opbygningen af en nationalstat som grundlag for en konføderation.

På dagen for åbningen af den 2. Kongres den 12. december 1989 holdt Sakharov en tale, hvori han krævede, at spørgsmålet om en afstemning om afskaffelse af artikel 6 i Sovjetunionens forfatning, der stadfæstede det kommunistiske partis eneret til magten i landet, blev optaget på dagsordenen, men et flertal af de deputerede afviste hans forslag. ❷

Om aftenen den 14. december 1989 døde Sakharov pludseligt i sin lejlighed.

Præcis tre måneder senere blev der foretaget ændringer i artikel 6 i Sovjetunionens forfatning, som satte en stopper for Sovjetunionens Kommunistiske Partis magtmonopol og åbnede for vejen til frihed.

Billedtekster:

❶ Formændene for Den Interregionale Gruppe af Folkedeputerede: Jurij Afanasjev, Boris Jeltsin, Andrej Sakharov og Gavril Popov (Moskva, 28. maj 1989).

❷ Sakharov ses i baggrunden af en plakat, der kræver afskaffelse af artikel 6 i Sovjetunionens forfatningen (11. december 1989).

❸ Sakharov på talerstolen ved Sovjetunionens første Kongres Af Folkedeputerede. (9. juni 1989. Foto af B. Kavasjkin).

❹ Appel til befolkningen i Sovjetunionen. Manuskriptet af A.D. Sakharov (1. december 1989).

❺ Breve, telegrammer og noter sendt til Sakharov (1989).

SAKHAROV I DAG

Mere end tredive år efter at Dr. Andrej Sakharov døde i en relativ ung alder, lever hans eftermæle videre og inspirerer fortsat folk over hele kloden .

Mange organisationer og institutioner påberåber sig hans arv for at mobilisere folk til at stå fast på deres rettigheder og aktivt bidrage til skabelsen af et mere retfærdigt og humant samfund. Speciel opmærksomhed er blevet lagt på at uddanne unge mennesker, som er vokset op efter Sakharovs død, og som ikke har nogen levende erindring om hans enorme bidrag til fred i verden og til menneskerettighederne.

Sakharov-Centret i Moskva.

I 1990 blev Den offentlige Kommission til bevarelse af Akademimedlem Sakharovs minde oprettet på initiativ af hans enke, Jelena Bonner. I 1994 oprettede Den offentlige Kommission Sakharov-Arkivet, og på 75-året for Sakharovs fødsel (1996) blev Sakharov-Centret åbnet i Moskva, ikke langt fra huset, hvor han og Bonner havde boet fra 1972 til 1989 (bortset fra årene i eksil, 1980-1986). ❸

Sakharov-Centret kombinerer funktioner som museum, bibliotek og center for ngo'er og frivillige. Her afholdes offentlige foredrag, diskussioner, pressekonferencer, filmforevisninger, teaterforestil-

linger, udstillinger og velgørenhedsarrangementer, og der arrangeres undervisningsprojekter. Der er en permanent museumsudstilling dedikeret til historien om den sovjetiske totalitarisme og modstand imod undertrykkelse, og endvidere elektroniske ressourcer – databaser om historien om politisk undertrykkelse og om menneskeretsbevægelsen.

Sakharov-Centret er et fælles hus for menneskeretsforkæmpere og civilsamsfundsaktivister i Moskva og over hele Rusland. Hvert år er Sakharov-Centret vært for mere end 400 arrangementer dedikeret til både historisk hukommelse og til relevante problemer i vor tid, hovedsagelig i relation til beskyttelse af menneskerettighederne. ❶❷

Hvert år i maj afholder Sakharov-Centret Sakharov Maj Festival for Frihed i forbindelse med Sakharovs fødselsdag.

Siden dets opstart har et citat fra Sakharovs Nobel forelæsning i 1975 været Sakharov-Centrets motto: ”Fred, fremskridt og menneskerettigheder – disse tre mål er flettet uløseligt sammen, og man kan ikke opnå nogen af dem, mens man samtidig negligerer de andre.”

Sakharov-Centret i Kaunas

Det samme motto er ledetråden for Andrej Sakharov Forskningscentret for Demokratisk Udvikling, som blev grundlagt ved Vytautas Magnus Universitet i Kaunas (Litauen) i 2007 med det formål at give et bidrag til udviklingen af et pluralistisk og demokratisk samfund i Østeuropa og i den tidligere Sovjetunion baseret på lovregler, respekt for menneskerettigheder og lige muligheder for alle.

Centret kombinerer videnskabeligt arbejde med offentlige arrangementer. Centret har et særligt fokus på de yngre generationer for at fremme deres aktive samfundsdeltagelse gennem ”forandrings arrangementer for unge”, hvor man diskuterer de sociale og politiske udviklinger i Europa.

Blandt de offentlige begivenheder er de årlige Sakharov-Konferencer, som afholdes på eller omkring Sakharovs fødselsdag d. 21. maj, ❶ og de årlige Leonidas Donskis Mindekonferencer til minde om Leonidas Donskis, den fremtrædende litauerske tænker og politiske aktivist, som døde i 2016, og for hvem Andrej Sakharov var en evig kilde til inspiration.

Blandt arkivets besiddelser er verdens største samling om det politiske misbrug af psykiatri og om velkendte ”sovjetologer” og menneskeretsaktivister.

Sakharov Koncerter

Siden 2015 på eller omkring d. 14. december, datoen for Sakharovs død, er der blevet arrangeret særlige Sakharov Minde-Koncerter i Ukraine. I 2017, 2018 og 2019 fandt koncerterne sted i Odessa, og tiltrak et publikum på op til 1.200 personer. ❷ Under ”Sakharov-dagene” er den indre by i Odessa fyldt med plakater med portræt af Dr. Andrej Sakharov and hans berømte udsagn: ”Fred, fremskridt og menneskerettigheder - disse tre mål er flettet uløseligt sammen”.

Billedtekster:

- ❶ Konferencen ”Frihed, offentlighedens rolle og de intellektuelles ansvarlighed” i Sakharov-Centret, 2019.
- ❷ En diskussion i Sakharov-Centret.
- ❸ A. Sakharovs mindeøjeblik i Moskva.
- ❹ Niende Sakharov-Konference, 2019.
- ❺ Konference om ”Arven fra Sovjet Psykiatri”.
- ❻ Nikolaj and Tatjana Sjtjur, russiske menneskeretsaktivister på besøg i Kaunas centret.
- ❼ Sakharov mindekoncert, Odessa 2018.

SAKHAROV-PRISEN FOR TANKEFRIHED

Europaparlamentet har aktivt støttet Andrej Sakharov gennem 1970'erne og 1980'erne og i 1988 oprettede de en pris til hans ære. Inspireret af Sakharovs vedvarende kampagne for tankefrihed, vil Sakharov-Prisen fortsætte med at synliggøre hans arbejde og bære hans budskab videre til fremtidige generationer.

Siden dets oprettelse i 1952 som det europæiske organ, der direkte repræsenterer de europæiske borgere, har Europaparlamentet opnået et ry som en dedikeret sponsor for folks basale rettigheder og for demokrati både indenfor og udenfor EU. ❶ Fra 1970'erne og fremad har det Europæiske Parlament fulgt Andrej Sakharovs aktivisme med stor interesse. Det benyttede sig af lejligheden til under et plenarmøde at ønske den nyhed velkommen, at han var blevet tildelt Nobels Fredspris, og fordømte på det kraftigste, at Sovjetmyndighederne havde nægtet at udstede et visum til ham, som ville have muliggjort, at han kunne rejse til Oslo for personligt at modtage prisen. Europaparlamentet debaterede endda, om man skulle efterlade et tomt sæde til ham i plenarsalen, men vedtog i stedet en alternativ ide, nemlig at oprette en pris opkaldt efter Andrej Sakharov. I et positivt svar fra Sakharov i april 1987, gav han sin støtte til oprettelsen af prisen: ❷

"Jeg har ingen indvendinger mod dette,

og jeg accepterer ideen som en vigtig påskønnelse af mit arbejde til forsvar for menneskerettigheder. Jeg tror, at tildelingen af priser som denne er nyttig, da det atter vil gøre opmærksom på menneskeretsproblemet, og vil opmuntre folk, som har gjort en indsats hermed". Sakharov-Prisen var nu blevet etableret, og blev første gang tildelt Nelson Mandela og Anatolij Martjenko, den sidstnævnte blev foreslået af Sakharov selv. ❸❹

Hvorfor blev navnet Sakharov valgt for Europaparlamentets pris? Som Jean-François Deniau, Europaparlamentets ordfører på initiativer, fortalte Parlamentets plenarforsamling:

"Sakharov var en europæisk borger, som var personifikationen af tanke- og talefrihed og som havde besluttet, på grund af sin overbevisning og sin samvittighed, at give afkald på alle de materielle fordele og de hædersbevisninger, som var åbne for ham".

Billedtekster:

❶ Europaparlamentet – Louise Weiss bygningen i Strasbourg: Arkitekter: Architecture Studio.

❷ Andrej Sakharovs brev hvori han accepterer oprettelsen af Sakharov-Prisen (1987).

❸ Brev fra Andrej Sakharov hvori han nominerer Anatolij Martjenko til Sakharov-Prisen 1988.

❹ Andrej Sakharov tegnet af Sakharov prisvinderen 2011, Ali Ferzat (Syrien).

❺ Nelson Mandela besøger Europaparlamentet i juni 1990 for at modtage Sakharov-Prisen 1988, blot 4 måneder efter hans løsladelse fra 27 års fængenskab.

❻ Jelena Bonner-Sakharov besøger Europaparlamentet i anledning af 20-året for Sakharov-Prisen og modtager Robert Schuman Medaljen.

Roll-up nr. 20:

Europaparlamentets pris, som bærer Andrej Sakharovs navn, når ud over grænser, også undertrykkende regimers, for at belønne menneskeretsaktivister og dissidenter over hele verden.

"Måske forestillede Andrej Sakharov sig et scenario svarende til min uvirkelige vision, da han besluttede sig for at virkeliggøre brintbombens ødelæggelses potentiale."

Nasrin Soutudeh (Iran), modtager af Sakharov-Prisen i 2012.

Sakharov-Prisen for Tankefrihed er den højeste hyldelse givet af en europæisk institution for menneskerettigheds arbejde, for fremme af ytringsfrihed, for mindretalsrettigheder, for respekt for international lov, for udvikling af demokrati og for implementeringen af retsstaten. Europaparlamentet tildeler Sakharov-Prisen, med dens beløb på 50.000 Euro, ved et formelt plenarmøde i Strasbourg hen mod afslutningen af hvert år. Både prisen og dens fællesskab muliggør, at Europaparlamentet kan hjælpe prismodtagerne, støtte og styrke dem i deres arbejde.

"Og jeg takker Gud for den mulighed, jeg nu ser, for at jeg kan blive en stemme for ofrene. Og Sakharov-Prisen giver mig stor styrke. Og det er derfor, at jeg har taget beslutningen om at blive en stemme for dem uden stemme"

Lamiya Aji Bashar (Iraq), modtager af Sakharov-Prisen i 2016.

Adskillige prismodtagere, inklusive Nel-

son Mandela, Malala Yousafzai, Denis Mukwege og Nadia Murad, har senere modtaget Nobels Fredspris.

"Andrej Sakharov, Nelson Mandela, Vaclav Havel. Jeg havde aldrig forestillet mig, at mit navn en dag ville blive nævnt sammen med deres. Det er en enorm ære, men også et enormt ansvar."

Oleg Sentsov (Ukraine), modtager af Sakharov-Prisen i 2018.

Modtagerne af Sakharov-Prisen:

- 1988 Nelson Mandela (Sydafrika) og Anatolij Martjenko (Rusland, posthumt)
- 1989 Alexander Dubček (Slovakiet)
- 1990 Aung San Suu Kyi (Myanmar)
- 1991 Adem Demaçi (Kosovo)
- 1992 Las Madres de Plaza de Mayo (Argentina)
- 1993 Oslobodenje (Bosnien og Herzegovina)
- 1994 Taslima Nasreen (Bangladesh)
- 1995 Leyla Zana (Tyrkiet)
- 1996 Wei Jingsheng (Kina)
- 1997 Salima Ghezali (Algeriet)
- 1998 Ibrahim Rugova (Kosovo)
- 1999 Xanana Gusmão (Øst Timor)

- 2000 ¡Basta Ya! (Spanien)
- 2001 Izzat Ghazzawi (Palestina), Nurit Peled-Elhanan (Israel), Dom Zacarias Kamwenho (Angola)
- 2002 Oswaldo José Payá Sardiñas (Cuba)
- 2003 Kofi Annan og staben ved De forenede Nationer (New York, USA)
- 2004 The Belarusian Association of Journalists
- 2005 Damas de Blanco (Cuba), Hauwa Ibrahim (Nigeria), Reporters Without Borders (Frankrig)
- 2006 Aljaksandar Milinkevitj (Belarus)
- 2007 Salih Mahmoud Mohamed Osman (Sudan)
- 2008 Hu Jia (Kina)
- 2009 Memorial, repræsenteret ved Oleg Orlov, Sergej Kovalev og Ljudmila Aleksejeva, på vegne af Memorial og alle øvrige forsvarere af menneskerettigheder i Rusland
- 2010 Guillermo Fariñas (Cuba)
- 2011 Arab Spring, repræsenteret ved Mohamed Bouazizi (Tunis), Ali Ferzat (Syrien), Asmaa Mahfouz (Egypten), Ahmed al-Sanusi (Libyen) og Razan Zaitouneh (Syrien)
- 2012 Nasrin Sotoudeh og Jafar Panahi (Iran)
- 2013 Malala Yousafzai (Pakistan)
- 2014 Denis Mukwege (Den demokratiske republik Congo)
- 2015 Raif Badawi (Saudi Arabien)
- 2016 Nadia Murad og Lamiya Aji Bashar (Irak)
- 2017 Den demokratiske opposition i Venezuela
- 2018 Oleg Sentsov (Ukraine)
- 2019 Ilham Tohti (Kina)
- 2020 Den demokratiske opposition i Belarus

Billedtekster:

- ❶ Formanden for Europaparlamentet, Jerzy Buzek, overrækker Sakharov-Prisen 2009 til repræsentanter for Memorial (Rusland).
- ❷ Pressemeddelelse om oprettelsen af Sakharov-Prisen (1987).
- ❸ Vedtægterne for Sakharov-Prisen (1. side).
- ❹ Modtageren af Sakharov-Prisen 2013, Malala Yousafzai, og Formanden for Europaparlamentet Martin Schultz, ved overrækkelsesceremonien i Strasbourg.
- ❺ 30-års jubilæum for Sakharov-Prisen for Tankefrihed. Gruppebillede med vindere af Sakharov-Prisen og Formanden for Europaparlamentet, Antonio Tajani (2018).
- ❻ Jewher Ilham, datter af Ilham Tohti, modtager af Sakharov-Prisen i 2019, og Formanden for Europaparlamentet, David Sassoli, ved overrækkelsesceremonien i Strasbourg.

FÆLLESSKABET FOR SAKHAROV-PRISEN

Udover ved tildeling af prisen, støtter Europaparlamentet modtagerne af Sakharov-Prisen i deres fortsatte kamp for forsvar af menneskerettighederne gennem Fællesskabet for Sakharov-Prisen .

Fællesskabet for Sakharov-Prisen er blevet udviklet som en udvidelse af Sakharov-Prisen siden 20-året for prisuddelingen i 2008. Dets oprettelse er sket i anerkendelse af den specielle rolle, som modtagerne af Sakharov-Prisen har som ambassadører for tankefrihed. Sammen med Europaparlamentet, forener de deres kræfter til støtte for menneskeretsforkæmpere over hele verden.

Fællesskabet for Sakharov-Prisen forener i bred betydning medlemmer af Europaparlamentet, prismodtagerne og civilsamfundet for at fremme internationalt samarbejde om menneskeretsaktiviteter. Dets medlemmer rækker regelmæssigt ud for at fremme opmærksomheden om forhold vedrørende menneskerettigheder, for at fremme menneskerettighedernes universelle karakter og for at opmuntre til offentlig debat.

Fællesskabet giver også en kanal for kommunikation gennem hvilken prismodtagerne og Parlamentet kan håndtere krænkelser og andre spørgsmål vedrørende menneskerettigheder. På baggrund af Covid-19 pandemien, underskrev 14

modtagere af Sakharov-Prisen og 62 medlemmer af Europaparlamentet fornyligt et åbent brev, der kræver øjeblikkelig løsladelse af alle samvittighedsfanger og menneskeretsaktivister herunder alle modtagere af Sakharov-Prisen.

Et andet meningsfyldt eksempel på et fælles initiativ sat i gang af Fællesskabet var den audio-visuelle forestilling ”Hvid tortur – undergrundspoesi” opført af Lorent Saleh, en af modtagerne af Sakharov-Prisen 2017 fra den demokratiske opposition i Venezuela. Forestillingen, som kastede publikum ned i det undertrykkende miljø i et sofistikeret moderne torturcenter, fandt sted i Europaparlamentets parkeringskælder i Brussels den 18. februar 2020.

Fællesskabet for Sakharov-Prisen er mødtes til 5 konferencer i det sidste 10-år. Disse konferencer tilbyder et forum for debat blandt Medlemmer af Europaparlamentet, prismodtagere, repræsentanter for Den Europæiske Union og andre internationale institutioner og civilsamfundet, og tjener som en basis for udvikling af menneskeretsaktiviteter.

Sakharov ”Frihedens Gang” er mindstedet for Fællesskabet for Sakharov-Prisen. Indviet i 2019, består Frihedens Gang af 43 keramiske fliser anbragt på Solidarność Esplanaden udenfor Europaparlamentet i Brussels og med korte inskriptioner om alle modtagerne af Sakharov-Prisen.

Billedtekster:

- ❶ Nadia Murad ved fejringen af 30-året for Sakharov-Prisen (2018).
- ❷ Hauwa Ibrahim ved fejringen af 30-året for Sakharov-Prisen (2018).
- ❸ Formanden for Europaparlamentet, David Sassoli, og modtageren af

Sakharov-Prisen, Lorent Saleh, indvier Sakharov ”Frihedens Gang” udenfor Europaparlamentet den 10. december 2019 i Brussels.

- ❹ Denis Mukwege, modtageren af Sakharov-Prisen 2014, ved ”The European Youth Event” 2018.
- ❺ Konference, der markerer 20-året for Sakharov-Prisen – Officiel lancering af Fællesskabet for Sakharov-Prisen (december 2008).
- ❻ Konference, der markerer 20-året for Sakharov-Prisen – Officiel lancering af Fællesskabet for Sakharov-Prisen (december 2008).

SAKHAROV-FÆLLESSKABET

Sakharov-Fællesskabet er et program, der er sat i gang af Fællesskabet for Sakharov-Prisen i 2013, under 25-års konferencen for Sakharov-Prisen, for at styrke forsvarere for menneskerettigheder over hele verden .

Europaparlamentet og modtagerne af Sakharov-Prisen støtter aktivt den næste generation af forsvarere for menneskerettigheder som agenter for demokratisk forandring i deres lande.

Sakharov-Fællesskabet tilbyder op til 14 forsvarere af menneskerettighederne fra ikke EU-lande muligheden for at deltage i et 2-ugers intensivt træningskursus, med en uge i Europaparlamentet i Brussels og en uge i The Global Campus for Human Rights i Venedig. Programmet er blevet organiseret hvert år siden 2016, og er blevet fortsat under Covid-19 krisen i 2020, men som fjernundervisning.

Under Sakharov-Fællesskabets træningsprogram kan forsvarere for menneskerettigheder udvide deres viden om EU og om rammerne for internationale menneskerettigheder, politikker og mekanismer, og udvikle kapaciteter til at gå ind for og gennemføre positive ændringer for beskyttelse af menneskerettigheder.

Sammen med dette har medlemmerne af Sakharov-Fællesskaberne mulighederne for at dele bedste praksis, formidle deres viden og øge bevidstheden om Sakharov-Prisen og om Fællesskabet for Sakharov-

Prisen, samtidig med at de vedligeholder forbindelserne til Europaparlamentet og til EU delegationerne i deres respektive lande.

Kandidater, som ansøger om medlemskab af Fællesskabet, skal kunne dokumentere deres erfaring med kampagnearbejde for menneskerettigheder – enten individuelt eller gennem arbejde i en NGO eller anden organisation. Der skal endvidere tages hensyn til balance mellem kønnene og til at forskellige geografiske områder og menneskeretsforhold er repræsenteret.

Medlemmer af Sakharov-Fællesskabet har haft en aktiv rolle over hele verden som forsvarere af menneskerettighederne. Blot et aktuelt eksempel herpå er deres fordømmelse af forfølgelsen af Bahá'í mindretallet i Iran, og deres anmodning om støtte fra det internationale samfund til at modsætte sig denne uretfærdighed.

I de fem år siden dets opstart, har Sakharov-Fællesskabets program oprettet forbindelse med forsvarere af menneskerettighederne i mere end 40 lande over hele verden. Programmet bærer fortsat

arven fra Sakharov videre, samtidig med at det tappert står op mod udfordringerne i det moderne samfund.

Billedtekster:

❶ Samrith Vaing, medlem af Sakharov Fællesskabet, Cambodia. ©Jerome Sessini/Magnum Photos.

❷ Ameha Mekonen, medlem af Sakharov-Fællesskabet, Etiopien. ©Enri Canaj/Magnum Photos.

❸ Asma Kaouech (til højre), medlem af Sakharov-Fællesskabet, Tunesien. ©Newsha Tavakolian/Magnum Photos.

❹ Jadranka Miličević (nr. 3 fra venstre), medlem af Sakharov-Fællesskabet, Bosnien og Herzegovina.

❺ Medlemmer af Sakharov-Fællesskabet 2017 sammen med Formanden for Europaparlamentet, Antonio Tajani. ©Bieke Depoorter/Magnum Photos.

EUROPAPARLAMENTET, DEMOKRATI OG MENNESKERETTIGHEDER

Selv om Sakharov-Prisen er Europaparlamentets mest synlige handling til støtte for demokrati og menneskerettigheder over hele verden, er det ikke det eneste arbejde, som Parlamentet gør på dette område. I den Europæiske Unions eneste direkte valgte institution kæmper dets medlemmer imod nye og gamle angreb på menneskerettighederne over hele verden ved en lang række af handlinger.

Menneskerettighederne gælder for alle mennesker i EU, uanset deres status eller oprindelse. Visse af disse rettigheder er lige så gamle som selve Europa: liv og frihed, tankefrihed og ytringsfrihed. Men andre må blive omdefinert for at holde trit med forandringer i samfundet. Beskyttelse af personlige data eller at forbyde kloning af mennesker var meget langt fra tankesættet hos de første medlemmer af Europaparlamentet for fire årtier siden.

Europaparlamentet véd, at menneskerettigheder ikke slutter ved EU's grænser. Dets medlemmer udtaler sig ofte om menneskeretsforhold i ikke-EU lande gennem resolutioner ved plenarmøder. Da disse rettigheder betragtes som universelle, er svaret det samme uafhængigt af, om overtrædelserne finder sted i Myanmar, omkring 8.000 km borte, eller i Belarus, som grænser op til Unionen. Vigtige resolutioner, som fremhæver

vigtige forhold såsom situationen i Belarus i september 2020 og uigurernes situation i Kina, såvel som om arbejde og status for individuelle forsvarere af menneskerettighederne, er regelmæssigt blevet vedtaget.

At opretholde demokratiet spiller en nøglerolle i denne proces, som udtrykt i Den universelle Menneskeretserklæring: "Folkets vilje skal være basis for regeringens autoritet". Medlemmerne arbejder for at forsvare demokratiske systemer rundt om på kloden - nogle af dem har rejst for at observere valg mægle i konflikter og støttet spæde parlamenter. Som blot et eksempel: Euroaparlamentet observerede for nylig de tidlige lovgivningsvalg i Peru i Januar 2020. EU's egne grundlæggende tekster kræver, at Unionen i sin helhed forsvare demokratiske principper i sin udenrigspolitik. Men i Europaparlamentet rammer denne indsats tættere ved en

selv: for medlemmerne, som selv har oplevet valg og kampagner, er demokrati noget personligt.

Billedtekster:

❶ Europaparlamentets valgobservationsdelegation i Ukraine (2014).

❷ Ceremonien ved uddelingen af Nobels Fredspris i 2012 med formændene for tre vigtige EU institutioner og vinderne af EU's Fredskonkurrence.

❸ LIBE-Komitéen – Offentlig høring om ”Effekten af ”Big Data” på grundlæggende rettigheder: privatliv, databeskyttelse, sikkerhed og retshåndhævelse, 2016.

❹ Valg til Europaparlamentet 2019 – Valgsted i Frankrig.

❺ Valg til Europaparlamentet 2019 – Valgsted i Belgien.

❻ Observatører fra Den europæiske Union ved valg i Tunis (oktober 2011).

Roll-up nr. 24:

Andrej Sakharov:

"Jeg er ikke en professionel politiker. Derfor er jeg altid generet af spørgsmål vedrørende nytten og de endelige resultater af mine handlinger. Jeg er tilbøjelig til at tro, at moralske kriterier i kombination med ubegrænset nysgerrighed giver det eneste mulige kompas for disse komplekse og modstridende problemer. Jeg afstår fra specifikke forudsigelser, men i dag, som altid, tror jeg på kræfterne i det menneskelige sind og ånd."

Heinrich Böll, tysk forfatter:

"Myndighederne forstår ikke, de forestiller sig ikke, at bag den tilsyneladende drømmelighed er der fornuft, og at bag de ydre utopiske krav er der en præcision, der kunne kaldes ordet og lovens æstetik. (...). Han er ydmyg, stædig, ubarmhertig og præcis. Han er en strålende videnskabsmand, der opdagede menneskerettigheder som en nøjagtig videnskab."

Sergej Kovalev, menneskeretsaktivist:

"Andrej Dmitrievitj var en helt normal tænker med en tankegang, der er lige så gammel som verden er, der er baseret på fornuften. Hans intellektuelle aktivitet, hvad enten det gjaldt videnskab, politik eller kampen for menneskerettigheder svarede fuldstændig til de kvaliteter, der faktisk definerer en rigtig videnskabsmand. Disse kvaliteter kan efter min mening være opsummeret som de tre 'heder': frygtløshed, uselviskhed og upartiskhed."

Roald Sagdejev, medlem af Videnskabernes Akademi:

"Medlem af Videnskabernes Akademi, Sakharov er en mand, der har levet livet i fuld harmoni med sin samvittighed, en stor videnskabsmand, revolutionerende indenfor videnskab, der gav landet et våben til nuklear gengældelse mod enhver ekstern aggressor, men som måske har begået en endnu større bedrift i kampen mod det onde, der er i os selv."

Dmitrij Likhatjov, medlem af Videnskabernes Akademi:

"Sakharov vendte vores forståelse af magt på hovedet, netop fordi han ikke var bange for den. Og han var ikke bange, fordi han aldrig havde tænkt på sig selv. Han gav sig selv fuldt ud til andre."

THE DANISH
HELSINKI
COMMITTEE
FOR HUMAN
RIGHTS

Udstillingen og dette hæfte er støttet af:

Dansk-Russisk Forening

Dette hæfte og denne e-bog er udgivet af Dansk-Russisk Forenings Forlag. Dansk-Russisk Forening er stiftet i april 1924 og er verdens ældste, stadig eksisterende forening for bilaterale, mellemfolkelige relationer. Foreningens formål er som en levende og aktiv forening ved folkeoplysende og kulturel virksomhed at fastholde og udvikle samarbejdet mellem de to landes befolkninger, samt virke for fred, demokrati og menneskerettigheder. Foreningen opfylder sit formål ved at oplyse om det kulturelle, økonomiske, sociale og samfundsmæssige liv i Rusland samt om Ruslands udenrigspolitik og historie. DRF har en afdeling i hver region. Afdelingerne organiserer foredrag, koncerter og andre arrangementer for at oplyse om ovennævnte formål. Siden 1989 har DRF årligt arrangeret en Ruslandskonference, som regel på Christiansborg. På foreningens hjemmeside kan man læse mere om foreningen, virksomheden, konferencerne og medlemskab (www.dkrus.dk).